

Egyiptomiak és más népek

Minden nép többé-kevésbé saját országát tekinti a világ közepének, magát pedig mindenkinél különbnek. Ennek az egyetemes emberi magatartásformának, a másokhoz való viszonyulásnak az adott történeti, földrajzi, antropológiai körülmények által meghatározott, csak az adott népre jellemző sajátos vonásai és annak változásai fontos tanulságokkal szolgálhatnak a történész számára.

Az egyiptomiak magatartását döntően a rend és káosz, műveltség és primitívség ellentétpárjai határozták meg. Időszámításunk előtt a IV. évezred második felében a Nílus alsó folyásánál élő törzsek társadalmi szervezete, anyagi, szellemi kultúrája még alig különbözött a szomszéd népekétől. 3000 táján, viszont aránylag gyorsan végbemenő minőségi változás következett be: hatalmas, csaknem 1000 km hosszúságú területen egységes államszervezet jött létre a Nílus szűk völgyében, melynek centralizált, tervszerűen irányított gazdasága szükségszerűen teremtette meg az írásbeliséget. Rajtuk kívül csak a sumérok ismerték az írást ebben az időben; a közbeeső területeken – főként mezopotámiai hatásra – csak később kezdődik az írásbeliség.

Egyiptom és szomszédai

Földrajzi helyzete Egyiptomot az egész ókor folyamán bizonyos mértékben elszigetelte szomszédaitól. A hatalmas sivatagokon vagy a tengeren még a jól felszerelt reguláris hadseregek is nehezen keltek át, a gyorsan mozgó nomád alakulatok pedig katonailag nem jelentettek komoly veszélyt. Ez a körülmény az ókori Közel-Keleten egyedülálló stabilitást eredményezett, de sohasem vezetett Egyiptom teljes elszigetelődéséhez. A kapcsolatteremtés fő mozgatórugója egyiptomi részről a nyersanyagszükséglet volt, de volt igény késztermékekre és luxuscikkekre is. Mindezek beszerzése történhetett a bányák megszállásával, zsákmányszerzéssel, adók kivetésével, de – amikor erre lehetőség nem volt – árucserre, békés kereskedelem útján is.

A sivatagok közé szorított keskeny folyóvölgy népe így egész története folyamán intenzív kapcsolatban állt szomszédaival, de gyakran távoli területekkel is. A rezet kezdetben a Szináj-félszigetről szereztek be, mely az ókorban nem tartozott Egyiptomhoz. Később, mikor ezek a bányák kimerültek, Timnából (ma Dél-Izrael) vagy Ciprus szigetéről, a vasat pedig Kis-Ázsiá-

ból szállították. Az aranyat, ami az egyiptomi hatalmi politika és külkereskedelem egyik legfontosabb tényezője volt, hosszú ideig nagy mennyiségben ontották a núbiai bányák. A jó minőségű faanyagot is külföldről kellett beszerezni: a túlevelű fákat a Libanon-hegységből, az ebenfát pedig délről importálták. A művészek által előszeretettel használt lazúrkő a mai Afganisztán területéről érkezett, elefántcsontot, struccollakat, állatbőrt Nubiából és Belső-Afrikából szereztek be.

Az egyiptomi szimbolika változatos formákban juttatta kifejezésre a barbárok feletti elsöprő fölényt, az egyiptomiak győzhetetlenségét. Már az Óbirodalomtól ismeretes a „kilenc íj” fogalma, mely a fáraó külső és belső ellenségeit jelölte. Az ellenséges népek valódi számától függetlenül a kilences, mint szent szám alkalmas volt a teljes ellenséges világ érzékeltetésére: A „kilenc íj” közé tartoztak például Ázsia népei, Nubia, a líbiaiak és a Földközi-tenger szigetei. Az íjak rajzát ott találjuk a királyi trón zsámolyán is, hogy a fáraó jelképesen naponta taposhasson rajtuk.

A képeken az ellenség leggyakrabban valóságos emberi formájában jelenik meg, ahol a fáraó rendszerint hatalmas szfinx vagy griff alakjában gázolja le őket. Templomfalak kedvelt díszítése volt a hátrakötött karú, térdelő idegen népek sora. Más képeken a fáraó egyszerre számtalan ellenséget ragad üstökön, kezével valamennyiük haját összefogja, hogy buzogányának egyetlen csapásával végezzen velük.

A feliratok sajátos frazeológiája is ugyanazt a szellemet árasztja, mint a templomok ikonográfiája. Nubiát például gyakran „nyomorult Kus”-nak nevezik, olvashatunk „undorító idegenek”-ről, a hettita királyt pedig csak „Hatti nyomorult, legyőzött fejedelme”-ként említik II. Ramszesz (Kr. e. 1290–1224/23) feliratai még az olyan részletekben is, ahol kénytelen elismerni a hettiták sikereit. III. Szeszósztisz (Kr. e. 1878–1840) egyik határköfeliratán pl. így jellemzi a núbiai ellenséget: „Ha megrohanják, visszafordul. Visszavonulás esetén támadóvá lesz. Nem olyan emberek ezek, akiknek méltósága volna, nyomorultak ezek, összetört szívűek.”

A visszatérő jelzők funkciója elsősorban mágikus: az írás varázsereje által elő kell idézniük, hogy az ellenség mindenkor nyomorult, legyőzött, elbukott legyen. Ha azonban a történész mindezt a valósággal szembeesíti, kiderül: ez a mágikus-vallásos elemekkel átszőtt retorika és a történeti realitásoktól gyakran távol álló konvencionális képi sémák nem fajgyűlöletet, nem az idegenek elpusztításának vágyát takarják. Hiszen pl. ugyanaz a II. Ramszesz, aki olyan megvetéssel nyilatkozott a hettitákról, később nemcsak békét kötött velük, hanem szövetségesük lett, és egy látványos összebékülési ünnepség keretében feleségül vette a hettita király lányát.

Nemzeti jellemvonások?

Baráti (ellenséges) szomszédok?

Óravázlatok történelemórákhoz, melyeket azon magyar és szomszédos országokbeli diákkorú fiatalok számára hirdetnénk meg, akik futballmeccsen, aluljárókban, utazásaik közben a felnőtt társadalomtól örökölt, más népeket gúnyoló rigmusokat szavalnak.

ELSŐ ÓRA – A munkavégzés és „etnikai jellemvonások”

Az embert minden korábbi és vele egy időben élt más élőlénytől az különbözteti meg, hogy tudatos tevékenységre, munkavégzésre képes. Az emberi társulások végső soron azért jönnek létre, hogy a munkavégzést, az önfenntartás alapfeltételét biztosítsák. (A tanulók eddigi történelmi ismereteire utalni: a 3-4 ezer évvel ezelőtti folyam menti kultúrában áldást hozó víz szabályozása, a gátépítéshez, földmunkához értés, az időjárás, a folyóvízszint megfigyelése, azaz a különböző tevékenységek és szakismeretek összehangolásának szükségessége meghatározta a közösségi élet első formáit. De ugyanígy összetartója az utóbbi évszázadok közösségeinek a modern kori mezőgazdasági vagy ipari munkafázisok, szakértelmek egymásra épülése, összefonódása.) Könnyű belátni: adott közösségekben a szakértelmeknek olyan típusai, ágazatai alakultak ki, amelyek napi használatát tőlük a földrajzi környezet vagy a munkapiac megkövetelte. Így illeszkedtek egymáshoz a történelem során kezdettől az élelemtermesztés professzionista munkásai, a parasztok, a technikai cikkek gyártói, az iparosok és a termékek cseréjét biztosító kereskedők szakértelmei. Ebben az értelemben a közösségi formák fejlődése nem más, mint a termelő, munkavégző tevékenység szervezeteinek kialakulása, rögzülése, bomlása és újrafarmálódása. A munkafolyamatok a szülői és végső soron meghatározói az együttműködést biztosító szervezeteknek, így eddigi legtökéletesebbnek látszott formájának, az államnak. És ahogy az egyén testtartásával, mozdulataival hozzáidomul szerszámaihoz, a végzett munkafolyamathoz, gondolkodás-reflexeit alapvetően fejleszti és meghatározza az, úgy a különböző közösségek jellegét is meghatározzák azon munkavégző folyamatok, amelyek a közösségre leginkább jellemzőek. (A tanulónak példákön bemutatni: a munkafolyamatokban való részvétel határozza meg azokat a közösségben bevett viselkedés- és szokás-

formákat is, amelyeket a közösség tagjai normatívaként elfogadnak, s amelyek megléte az emberi együttélés feltétele. [A családszerveződést, utódnevelést, a generációk helyét, az azonos településen lakók egymás mellett lakási normáit stb.] Ezek a közösségi életformákat mindennapjaiban szabályozó, évszázadok alatt rögzülő viselkedésformák, szokások a népek megkülönböztetésének alapjai is voltak. És mint arra a múlt század végétől figyel a társadalomtudomány (a tananyagban még nyomai sincsenek), ezek a kialakult szokásrendek, gondolkodási azonosságok természetesen átalakulnak, attól függően, hogy milyen szakértelem-keveredést kíván meg a munkaszervezet. (Utalni a tanulók korábbi ismereteire: a felvidéki faluból a 19. században Budapestre érkező szlovák etnikumú parasztlány cselédnek állva ugyanúgy átalakítja szokáskultúráját, mint az alföldi magyar faluból érkező magyar vagy dunántúli „sváb” leány.) De mégis: az eredetileg még szorosan a munkafolyamathoz tapadó szokásvilág, mozdulatútem, beszéd- és hanglejtésformák rendkívül makacsul, társadalmi öröklődés folytán élnek tovább. Még akkor is tartják több évszázados rögzüléseiket, amikor már a legújabb koral létrejön az egyének mindennapjait is átfogó állam a maga közös viselkedésformákat sugárzó mintáival, amit az egységes iskolarendszer, majd a tömeges irodalmi, film-, televíziós és rádiós kultúra közvetít.

Kérdés: Fel tudnál-e sorolni olyan foglalkozási ágazatokat, amelyek a történelemben megismert népekhez: angolokhoz, franciákhoz, svábokhoz, frankokhoz, magyarokhoz, románokhoz, zsidókhöz stb. kötődnek a Te gondolkodásodban? Találsz-e a tankönyvedben olyan népekről információkat, akikre elsősorban jellemzőnek mondták: hajósok, kereskedők, parasztok, iparosok, pásztorok stb.?

MÁSODIK ÓRA

A nyelvről, „nemzeti sajátosság”-ról, értelmiségről

A munkavégzés, a különböző munkafázisok összehangolása csakis közös érintkezési eszköz, a nyelv segítségével lehetséges. Ahogy halad előre a munkafolyamat differenciálódása, mind több ágazatát kell összehangolni, s mind távolabbi területek termékseréje válik szükségessé, úgy lesz mind nagyobb fontosságú az érintkezésben az azonos jelrendszer, a nyelv. És úgy lesz mindinkább szükség a jelrendszer fejlesztésére, pontosítására. Az érintkezési eszköz, a nyelv, az adott termelési, munka- és cserekapcsolatokban élő közösségnek legdöntőbb és első pillantásra megmutatkozó azonosítója lesz. Először a beszélt, majd az írott nyelv. (Az órán lehetőség adódik ezen az alapon a feudális és a polgári közösség-szerveződések – így az állam – egyik alapvető eltéréseinek megmagyarázására.) A feudális állam szerveződése a földtulajdonra, a birtokon belüli üzemre és ezek egymásmellettségére épült, a maga bonyolult

szolgáltatás- és járadékrendszerével; az államszerveződést is alapvetően az határozta meg, hogy az uralkodó, illetve családja hol rendelkezett (vagy örökölt) birtokokat; a hűbéres beszélt nyelve, „natio”-ja másodlagos szerepet játszott. Ezzel szemben a polgári államszervezet az azonos (nyelvi, szokás) hagyományrendszerűek együttélési szervezete kíván már lenni. Ez utóbbi éppen azért „fejlettebb” formája a közösség-szerveződéseknek, mert a munkamegosztás szerves és mindennapi működése, a terület munkaerő-bázisának, természeti adottságainak találkozása, az adott terület különböző termelési ágazatainak (mezőgazdaság, ipar) megszervezése csakis egységes, szakszerű igazgatással, egységes jelrendszerrel, nyelvvel és egységesített társadalmi szokásrendszerrel biztosítható. A polgári munkaszervezet kibontakozása ezért vonzza magával a „nemzeti” fejlődést, az azonos nyelv és szokásrendszer kulturális és politikai jogrendbe foglalását. Kialakul az a társadalmi réteg, amelynek a munkamegosztás egészében éppen az lesz a feladata, hogy kifejlessze az érintkezési rendszerek egységét, hogy működtesse azokat: megtanítsa a társadalmat írni, olvasni, biztosítsa, hogy a mind fejlettebb munkafolyamatokhoz szükséges mind fejlettebb ismeretanyag a társadalom mind szélesebb rétegei számára váljék készséggé. Ez a réteg az értelmiség. És az értelmiség, mint az immáron egységessé kovácsolt közösségi kulturális-tudati normatívák megteremtője a felszínen a legfontosabb elemének látszik azon folyamatnak, amelyet „nemzetté” fejlődésnek nevezünk. Vagyis az azonos nyelvet beszélők, azonos területen lakók, azonos szokásrendekkel bírók szervezeti kerete kialakulásának. Ez a 16. századtól Európa államaiban mind erősebb réteg természetességgel nyúl a kínálkozó, közönséget összetartó hagyományanyaghoz, a nyelven kívül a termelési, szokásbeli sajátosságokhoz, és tünteti fel azokat nemzeti sajátosságokként. Ezzel összetartó erőket hív létre az adott területi közösség bizonyos csoportjaiban, de egyben meg is fogalmazza azok mástól elütő „jellegét”. (Utalni a tanulók meglévő ismeretére: a 16. századtól a kereskedelem, közlekedés, hadművészet fejlődése során az európai termelési közösségek mind aktívabb kapcsolatba kerülnek egymással, majd a polgári államrendek kialakulásával [19. század] mint nemzetek [franciák, németek stb.] országai kerülnek egymással szembe.) Ez az értelmiségi réteg lesz az, amelyik szállítja az ellenségeskedéshez, az uszításokhoz a mozgósító, „nemzeti” érveket. Költeményekbe vagy gúnyos tömegrigmusokba, ha kell karikatúrákba rögzítve „saját” közösségének nagyszerű, a szembenállóknak „riasztó” tulajdonságait. Ezen értelmiségi tevékenység csúcsteljesítménye a *nemzetkarakterológia*. Alapja az, hogy bizonyos

Folytatás a 30. oldalon

Az idegenek iránti érdeklődést tanúsítják azok a művészi ábrázolások, amelyeken – bizonyos sémák alkalmazása ellenére – megmutatkozik a reális ábrázolásra való törekvés is, gyakran ironikus beállítással. A borotvált, gondozott külsejű, fehér ruhát viselő egyiptomiakkal szemben a sémita ázsiaiaknak általában hosszú, bozontos szakálla van, markáns arcéllal, tarka-barka ruhában ábrázolják őket. A líbiaiak tollat viselnek hajukban, a tengeri népeket a jellegzetes sisakok és a fegyverzet különbözteti meg egymástól. Núbia lakóit az Újbirodalomtól (Kr. e. 1552–1070) kezdve fekete bőrűnek festik. Nemcsak a sírok és templomok kedvelt motívuma az idegenek megjelenítése, hanem a királyi paloták falait burkoló mázas téglakon is megtalálhatók egyes típusaik.

Túlvilághit, istenek

Az ókor egyetlen népe sem foglalkozott annyit a túlvilági léttel, mint az egyiptomiak. A holttest balzsamozása, a bonyolult temetési rituálé, a sírban felírt mágikus szövegek mind az örök fennmaradást szolgálták. Az újbirodalom idején kezdte foglalkoztatni az egyiptomiakat az a gondolat, hogy mi lesz a sorsa az idegeneknek a halál után? A Kapuk Könyve címen ismert túlvilágleírás egyik különös részlete ad választ a kérdésre. A képen Hórusz isten előtt tizenhat férfi áll. Négy csoportra oszlanak, amelyek neve: emberek, ázsiaiak, Núbia lakói, líbiaiak. Az „emberek” megjelölés a tradicionális szóhasználatban csak az egyiptomiakat jelenti, idegenekre hosszú időn keresztül egyáltalán nem alkalmazzák. A XIX. dinasztától (Kr. e. 1306–1186) tárgul a szó alkalmazási köre: II. Ramszesz idején már a hettitákat is embernek nevezik, Merneptah (Kr. e. 1223/22–1214/13) alatt pedig a líbiaiakat is jelölheti a szó. A Kapuk Könyvében azonban kétségtelenül csak az egyiptomiakat nevezik embereknek. A kép így azt fejezi ki, hogy az egyiptomiakra és a külföldiekre azonos sors vár a halál után. Ugyanez az elképzelés jelenik meg a Halottak Könyve 125. fejezetében, amelynek van olyan verziója, ahol a lelkek túlvilági megítélésének jelenetében tolmács is szerepel. Egy másik változatban Anubisz jelenti az isteneknek, a túlvilági bíróság tagjainak, hogy egyiptomi lélek érkezett. Ha ezt így külön közölni kell, akkor nyilván más nemzetiségű lelkek is érkezhettek az ítélőszék elé.

Ezeket az adatokat hiba volna csupán kuriózumoknak tekinteni. Az egyiptomi ideológiának egyik legfontosabb megnyilvánulási formája a túlvilág-irodalom. Ez a maga különös jelrendszerében sok olyan gondolatot őrzött meg, melyeket egyéb forrásokban hiába keresnénk. A „nemzetközi túlvilág” számukra – legalábbis egy fontos relációban – az emberek egyenlőségének tanát jelentette, akármely terület isteneit imádták is azok életükben.

– közöttük többnyire munkások, tisztviselők, tudva, hogy Csehszlovákiában jobbak a gazdasági lehetőségek, magasabb az élet-színvonal, abban reménykedtek, hogy kedvezőbb életkörülmények közé kerülnek.

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a korabeli csehszlovák közvélemény széles körében élt az a vélemény, hogy a szlovákokat Magyarországon „változatlanul elnyomják. E tekintetben hiábavalónak bizonyultak a kormány erőfeszítései a nemzetiségek helyzetének demokratikus szellemű rendezésére. A lakosságcsere, a vele járó vita és sok bizonytalanság az áttelepülni, de a maradni szándékozók, életét is gyakran megkeserítette, és megbontotta a közel kétszáz éve kialakult közösségeket. (Ilyen köznapi kérdések közé tartoztak az áttelepüléssel járó vagyoni problémák, az az ellentmondás: ha valaki áttelepülés előtt csehszlovák állampolgárnak számít, milyen magyarországi munkajogi következményekkel kell számolnia stb.)

Atározni és a maradni szándékozók közötti ellentétek oldódásának első jelei 1947 őszétől figyelhetők meg. 1947 őszén Tótkomlóson szlovák gyűlést tartottak. A gyűlés szónokai a magyar és a csehszlovák nép közötti megbékélés szükségességét hangsúlyozták. Hirka János a maradni szándékozó szlovákok nevében kijelentette, hogy az öntudatos magyarországi szlovákok nem szlovákul beszélő vagy szlovákjuk magyaroknak tartják magukat, hanem szlovák nemzetiségű magyar állampolgároknak, akik tudatában vannak annak, hogy ez nemcsak jogokkal, hanem kötelességekkel is jár. A magyarországi szlovákok mondotta Hirka János – síkra szállnak a két nép barátságáért, s a „béke aranyhídjának úttörői” akarnak lenni. A Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének alakuló kongresszusa 1948 decemberében ismét hitet tett amellett, hogy az itt élő szlovákok Magyarországot tekintik hazájuknak, de nem feledkeznek meg anyanyelvük és kultúrájuk ápolásáról sem.

1948-ban Magyarországon és Csehszlovákiában azonos irányt vett a politikai fejlődés: mindkét országban az egyesült munkáspártok vették kezükbe a hatalmat. Végül is a hatalomváltás vetett véget a lakosságcsereknél. Az új csehszlovák politikát jelezte az a tény is, hogy a csehszlovákiai magyarok 3 éves hontalanság után visszakapták állampolgárságukat. 1949-ben megalakult a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, magyar újságok, folyóiratok jelentek meg, megkezdődött a magyar iskolák hálózatának kiépítése. A huzavonát a lakosságcsere körüli és a nemzetiségpolitikai vitákban 1949. április 16-án Magyarország és Csehszlovákia barátsági és együttműködési szerződése zárta le.

LÁZÁR GYÖRGY

Nemzeti jellemvonások?

Folytatás a 4. oldalról

szokás- és viselkedésformákat a most már nemzetté szervezett közösség egészére általánosnak neveznek ki. (A tanulóknak példákat sorolni fel a magyar nemzet-karakterológia történetéből. Hogyan igyekezett a 19. századi dzsentri-köznevesi értelmiség a maga munkamegosztásbéli, társadalmi funkcióit [katonáskodás, előjogainál fogva vezetésre hivatottság stb.] a nemzeti jellemvonásokban döntőnek mutatni [a magyarság vitéz jellemét, „lovasszlovák” voltát emelve ki]; azután hogyan igyekezett ezzel szemben a 20. században erősödő, keresztény tisztviselő-polgár értelmiség szolid erkölcsösséggel [a maga társadalmi funkciójával] a nemzeti jellemet felruházni; és hogyan keresett [a maga munkamegosztásbéli funkciójának] helyet a zsidóság, kiemelve a nemzeti jellemvonások között méltán pl. a kereskedő jelleget. Meggondolkodtató a 20. század végi Magyarországon vajon a szorgalmas napi iparos-paraszti munkavégzés, mint életcél, „nemzeti karaktert” adó tevékenység, miért – nem került „jellemvonásaink” közé?)

Kérdés: Ismersz-e tanulmányaidból olyan országokat, ahol különböző nyelven beszélő közösségek éltek évszázadokon át? Ismersz-e olyan nyugat-európai országokat, ahol a nyelvi, szokásrendi különbségeket még az újkor hajnalán felszámolták, illetve felszámolta a „legerősebb államalkotó” nemzet?

HARMADIK ÓRA

Munkaszervezet és nemzetek a Kárpát-medencében

A Kárpát-medence történelme a legsokoldalúbb esettanulmányt kínálja az utóbbi tíz évszázadban: hogyan csúsztak egymásra a különböző etnikumok és illeszkedtek össze az általuk hozott termelési és szokásrendi kultúrák. Különösen a forrásokban immár gazdagabb, a török kiverése utáni újratelepülés történelme mutatja: a délről az ország szívébe felhúzódnó szerbek kiváló állattartóként, „vitéz” katonaelemként, a nyugatról betelepülő svábok „szorgalmas” földművesként, görögök, örmények, majd a zsidók a közvetítő kereskedelem több évszázados professzionista munkásaiként jöttek a lélekszámban lepusztult, termőterületén leromlott térségbe. Ahogy a 17–18. századi nagy etnikai keveredés, úgy az 1867. évi kiegyezés után ismét újabb erőre kapó bevándorlás (németek, zsidók, csehek) és belső migráció is valójában az új, kettős monarchia munkaszervezetének igénye volt. A politikailag rendezetté vált térségbe villámgyorsan áramlott a tőke, megeremtődött egy élénk pénzpiac (többnyire zsidó, német etnikumú szakemberekkel), osztrák és cseh területről „iparosok tömegei áramlanak az ugyanazon politikai államszervezet keleti felében gomba módra

szaporodó gyárakba, bányákba dolgozni; az ország északi részéről, a Felvidékről hegyi kultúrákban, fa- és építőmunkában évszázadok óta jártas szlovák etnikumú lakos-ságból húzódnak le az alföldi (és minde-nekelőtt a budapesti) építkezésekre nagy számmal. Ahol a munkarend megkívánja – így a nagyvárosokban, nagyipari üzemek-ben, a közigazgatásban, vasútnál, postánál –, gyors a magyar nyelvű asszimiláció; ahol ez nem szükséges, ott maradnak az eredeti nyelvi-szokásrendi hagyományok: falun a mezőgazdaságban, vagy általában a perem-területeken, ahol a nem magyar etnikumok élnek többségben. (A tanulóknak iparos, paraszti, polgári családfákat sorolni fel, kérni, hogy állítsák össze saját „családfájukat”: az utóbbi száz esztendő nevekben is nyomon követhető rendkívül erős etnikai keveredése mögött a Kárpát-medencében kialakult munkaszervezet munkaerő-igénye húzódik meg.) Iparost, parasztot a múlt században vallási hovatartozás, netán vagyoni különbség jobban elválasztott, mint az etnikai különbség. Magyar, szerb, szlovák, román, német lányok és fiúk, ugyanazon munkaerőpiacról élve, a polgári együttélési formák, szórakozási keretek közé kerülve házasodnak kezdettől össze, és személyükben évszázados termelési, viselkedésrendi szokások törődnek, simul-nak egymáshoz. Az egymáshoz csiszolódás közben, a népi megfigyelésben, kezdettől „megkülönböztetik” szokásaikban is egy-mást, azaz magukhoz viszonyítva a másikat. Férj és feleség vagy barátok veszeke-désében tör ki a „spórolós, önző sváb”, „barbár oláh”, „vad rác”, „együgyű tót”, „duhaj magyar”, „önző zsidó” – vagyis a népi idegenellenesség. Mint ahogy meg-születnek családi, ház előtti, kocsmái beszélgetéseken a „pozitív” sztereotípiák is: „szorgalmas sváb”, „okos zsidó”, „ravasz román”, „jólelkű tót”, „nagylelkű magyar”, „bátor rác”. Mélyben lappangó, maguktól egymást oldani látszó köznapi történelmi feszültségek ezek. Mindaddig azok marad-nak, amíg nem mozgósítják e reflexeket „ideológiává”, „nemzeti ideológiává”.

És itt utalni a múlt óra anyagára: az értelmiség magát az új munkaszervezetben a közösség összetartójának, immáron „nemzeti” vezető erejének érzi. Igyekezvén a nemzeti egységes kultúrát a társadalom elé vetíteni, rámutogat a munkarend igénye szerint egymásba ölelkező különböző etnikumokra, egyedekre, kisebb-nagyobb csoportokra: te magyar vagy, te szlovák, te román. A modern adminisztráció és az értelmiség a Kárpát-medencében is kettős szerepet játszik. Részben történelmileg rövid időn belül megtanulja jól működtetni az új, polgárosult államot; „természetesen” az állam nyelvéből következően „magyarul”. De: mivel érdeke is fűződik ahhoz, hogy a magyar nemzeti kultúra legyen az általános, a közösség politikájában magya-rósítást követel. A napi élet szintjén azon-

ban e törekvése szembekerül a Monarchia és Magyarország, mint gazdasági, munkaszervezeti egység „nemzetek feletti” érdekeivel. Az írónak kell az olvasóközönség, tanítónak a diák, a tisztviselő nem érti a szlávul, románul beszélő ügyfelet. A magyar politikán belüli ezen két érdek ütközéséből 1918-ig mégis a munkaszervezet érdekei kerekedtek az ún. nemzeti politikai célok fölé.

Ennek is következménye: a nyersanyagban gazdag és gyorsan iparosodó peremterületeken megerősödhetett egy nem magyar etnikumú tisztviselő- és értelmiségi réteg. Ez előtt – hasonlóan a magyar értelmiségi-tisztviselő réteg egy részének céljaihoz – olyan „nemzeti állam” céljai lebegtek, melyben ő ülhet az adminisztratív és kulturális pozíciókban azon a címen, hogy ő „román”, „szláv” stb. És a Monarchia felbomlása után ez a vágy be is teljesült. Szerbiához csatlakozott Horvátország és a déli részek, Romániához Erdély, a Felvidék az új csehszlovák állam része lett. A térségben létrejött több kis „nemzeti” állam a közösség-szerveződésnek új útját jelzi a térségben: Magyarország végre „elnyerte” függetlenségét, melyet bő mellű függetlenségi politikusai természetesen nem ilyen csonkán képzeltek el; a szomszédos kis nemzetek pedig megpróbálták egy-egy nemzeti államalakulat kiépítését. Kísérlet a „nemzeti” piacon belül megte-remteni a modern munkaszervezetet. (A tanulók számára őszintén megmondani: nincsenek pontos adataink, csak becsléseink arról, hogy a térség munkásainak, parasztjainak milyen hasznot hozott a Monarchia területi szétDarabolása, a kisállamiság. Egyik oldalra csoportosulnak a tények: a nemzeti adminisztráció kibontakoztatta anyanyelvűség rendkívül segítette, fejlesztette a többségi nemzet számára [román, cseh, szlovák] a munkához értést, magát a kulturálódást. Az erdélyi román, a felvidéki szlovák anyanyelvű sohasem „tanulhatta” volna meg a szakmát, az együttélés korszerű magatartásformáit igazán magas szinten, ha nem anyanyelvén kapja azt, immáron nemzeti értelmisége közvetítésével. Másik, ellenkező oldalon az érvek: megszűnt az évszázadok alatt csiszolódott szakértelem szabad vándorlása Közép-Európa nyersanyagban, mezőgazdaságban, természetes vízi utakban egymásra utalt munkapiacán.) A becslés csak hozzávetőleges: fejlődési ütemük a világgazdaság csúcsaihoz képest jóval lassúbb, mint a Monarchiában volt. Egyet azonban biztosan tudunk: a politikai és kulturális adminisztrációban dolgozók jól jártak. Az új „nemzeti” államok nemzeti nyelvű adminisztrációt, iskolakultúrát kívántak, ami számukra állások tömegét kínálta. Kiemelkedést, presztízt: úriemberré válást, „nem dolgozást” a keleti paraszti társadalmakban.

Kérdés: Fel tudsz-e sorolni olyan országokat, ahol a nemzeti kisebbségek épp

azért nem tudnak illeszkedni a társadalmi és munkarendhez, mert az anyanyelvükön való oktatás, művelődés számukra nem biztosított? Milyen történelmi példákat tudsz felsorolni, amikor a modern államon belül a soknyelvűség, sokféle kultúra együtt élhetett vagy élhet?

NEGVEDIK ÓRA — Közép-Kelet-Európa nemzetei és a munkaszervezet érdekei

A második világháború után látszottak remények arra, hogy a térségben létrejön a nyelvi-kulturális hagyományok külön szerveződésének, a „nemzeti”-nek és a termelési-munkarend megkívánta közösség szerveződésének új alapja. Nem az egyik nyelvi-szervező kultúra primátusával (korábban a német, azután a magyar), hanem a különböző, immáron sokféle kifejtett „nemzeti” kultúrák egymás mellé szerveződésével, azok kooperációjával. (Utalni a tanuló korábbi ismeretanyagára: Kossuth Duna-konföderációs, Jászi Oszkár és részben az osztrák szociáldemokraták 1918–19-es szövetségi államszövetség-terveire, ugyanígy a román Titulescu elképzeléseire az 1930-as években.) A régi politikai garnitúrában a józan és bölcs román Petru Groza, az új kommunista vezetők közül a bolgár Dimitrov, a jugoszláv Tito komolyan tárgyalták egy új, délkelet-európai államszövetség tervét, pontosan felismerve: a térségben az államhatárok csak negatív, akadályozó szerepet játszanak. Akadályozzák az iparban, mezőgazdaságban és az évszázados szakértelmekben egymásra utalt területek munkaerő- és termékcserejét; az ún. nemzeti állami adminisztrációk emberi alapjaikban sértik naponta az állam ún. kisebbségi nemzetéhez tartozó polgárait. Kísérletet kell tehát tenni fokozatosan a szabad személyi forgalomra, közös gazdasági társulásokra, kooperációkra, kulturális nemzeti autonómiák létrehozását segíteni az államban, sőt a termelékenységében is stb. Mind olyan, a térség dolgozó rétegeinek érdekét képviselő elképzelések, amelyek megkívánták végre, hogy felismerjük a nemzeti államok 18–19. századi „szent” eszméjének a 20. században idejétmúlt, zsákutcába vezető voltát.

1948 januárjában a térség meghatározó politikai, katonai és immáron gazdasági hatalmának, a Szovjetunió központi napilapjában közlemény jelent meg, amely leszögezte: a térségben csak a külön nemzetállamok erősítése történhet, a konföderációs elképzelések reakciónak bélyegeztettek. (A tanulóknak megmondani: nem tudja még a kutatás pontosan, mennyi szerepe volt ezen elv rögzülésében a hidegháborús nemzetközi politikának, esetleg annak, hogy az akkori szovjet vezetés kockázatosnak tartotta a föderatív út magával hozta kezdeti torzalkodások, viták napirendre kerülését. Vagy mennyire van mindebben része személy szerint J. V. Sztálin államszervezési elveinek, az ún.

személyi kultusz politikájának. Annyit azonban már lát a történettudomány, hogy ez utóbbi semmi téren nem tudta elviselni az „alulról szerveződő közösségi formákat és azok bizonyos autonómiáját, és elszakadását a központosított erőszakszervezettől, az államtól. Márpedig a föderatív szervezet lényege éppen ezen alapelvek.)

Óra végén utalni a tanulóknak: a történelem nem lezárt folyamatok együttese. A történelem tanulásának egyik célja és értelme éppen az, hogy amikor a jelenben majd változások lehetősége következne be, lássuk a saját közösségeink előtt a történelem mutatta reális válaszutakat. És ha erre mód nyílik, tudjunk okosan választani is közülük.

Összegzése a négy órának – *A történelemben a „nemzeti”, „etnikai” sajátosságok nem mások, mint a munkamegosztásban kialakult és hagyománnyá rögzült, a mindennapi életben társadalmilag öröklődő szokásrendek, illetve azok együttese. Látványos szervező erővel, a nyelvvél. – Az így kialakult szakértelmek és hozzájuk kötődő szokások, viselkedésformák a történelem nagy értékei. A modern, bonyolult munkamegosztásban élő társadalmak elemi érdeke, hogy ezeknek egymás mellett élése zavartalan legyen, hogy a munkaszervezetben a különböző hagyományú elemek „otthon” és „jól” érezzék magukat. A nemzeti állam átmeneti szerveződési elve (volt) a történelemnek, amely hozott előrelépéseket a munkaszervezet fejlődésében, segítette adott térség emberi kifejlődését, mindekelőtt az anyanyelvi kultúra kifejlesztésével. Ez az elv – amely egyébként a térség etnikai kevertsége miatt sohasem valósulhatott meg – a 20. század végén a mi térségünkben már csak akadályokat állított. – Az értelmiség az utóbbi négy évszázadban azért emelkedett ki Európában, hogy a közösség munkarendjét, napi társas életét szervezze. A modern hivatalnokállam kialakulásával önmege külön társadalmi erővé szervezése révén kezébe jutottak a politikai intézményrendszerek. De a felelősség is. A 20. században, betagozódva a nemzeti-állami bürokráciákba, állandó hajlandóságot mutat, hogy a nemzeti hivatalnok pózába merevedjék. Együttal kitalálója és végrehajtója annak a fajta közösségirányításnak, amelyik a közösség működését, (létfenntartási) nehézségeit idegenellenességben, nemzeti félelmek keltésében vezeti le (a kisebbségekkel szembeni türelmetlenségben, határok lezárásával, emberek utazásának korlátozásával stb.). – Amennyire látjuk, hogy a történelemben hogyan emelkedett ki a nemzeti-állami szerveződésekhez érdeklő kötődő értelmiség, és lett hivatalnokká, úgy nem látjuk, milyen érdekek és a munkaszervezetben honnan hívják létre az új értelmiséget, amelyik, képes lesz újragondolni a társas élet előregedett szerveződéseit, s felismeri a 20–21. század egészen új típusú kérdésfeltevéseit.*

GLATZ FERENC